

Prvo poglavje

Zgodovinopisje in analiza diskurza

Veliko let po jezikovnem obratu, *linguistic turn*, še pisati o razmerju med zgodovinopisjem in teorijo diskurza, se sliši paradokсно. Če namreč govorimo o epistemološkem obratu, to po videzu napeljuje k temu, da ga imamo za nekaj zavezujočega. Le kdo bi si želel spadati med tiste, ki skozi ta obrat niso šli oziroma ki ne vedo niti tega, kako naj bi vpričo filozofije jezika, semiotike in teorije diskurza sploh potekala argumentacija ...? Dejansko pa je zadeva ravno nasprotna: postmoderni obrat se ima na sumu, da je zgodovinarje oropal smisla za resničnost; vodilni zastopniki stroke si zato domišljajo, da »že stojijo na robu brezna«,¹ bojijo se, da »gre za konec zgodovine kot znanosti«,² tako da je eden med njimi že zasnul »defense of history«. ³ To, da si je Peter Schöttler v ugledni reviji *Geschichte und Gesellschaft* drznil vprašati: »Kdo se boji jezikovnega obrata?«⁴ je duhove pomirilo prav tako malo kot opozorilo Jörna Rüssna, da je že Ranke za zgodovinopisje, ki se je usmerjalo k

---

1 Prim. Roger Chartier, *Au bord de la falaise. L'historien entre certitudes et inquiétude*, Albin Michel, Pariz 1998.

2 Prim. Georg G. Iggers, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck, Göttingen 1993, str. 87.

3 Prim. Richard J. Evans, *Fakten und Fiktionen. Über die Grundlagen historischer Erkenntnis*, Campus, Frankfurt na Majni 1999 (*In Defense of History*, London 1997).

4 Prim. Peter Schöttler, »Wer hat Angst vor dem 'linguistic turn'?«, v: *Geschichte und Gesellschaft* 23, 1997, str. 134–151.

dejstvom, dejal, da je, zato ker pač interpretira, vedno »obenem tudi umetnost«, enako pa bi se dalo izkazati tudi pri Jacobu Burckhardu.⁵ Če kot zgodovinar premišljaš o jezikovnem obratu in o njegovih metodah analize diskurza in dekonstrukcije, to v temelju pomeni tudi refleksijo samorazumevanja zgodovinpisja kot znanosti. Zato v nadaljevanju ne bo treba le še enkrat na kratko očitati nekaterih temeljnih potez epistemologije »tradicionalnega« zgodovinpisja, temveč tudi post-strukturalistične teorije diskurza, čeprav vsevedi med njenimi zaničevalci vse to seveda že vedo – ali pa se dajo prijazno referirajočemu slogu kakega Georga G. Iggersa podučiti, da »teorija jezika« od Barthesa do Derridaja »hkrati vsebuje smisle in nesmisle.«⁶ Skušal bom utemeljiti, da je razpravljanje o tem na nek produktiven način še vedno odprto oziroma da ga je treba vzdrževati v tej odprtosti, namesto da se na prej omenjen način z njim na videz opravi.⁷ V tem smislu se še odprt »spor o podlagah zgodovinpisja«, predvsem glede vprašanja »zgodovinske resnice«, kakor so ga navrgli Evans, Wehler, Chartier in drugi, pri čemer na zatožni klopi sedi himera, imenovana »postmoderno zgodovinpisje«, vsekakor odvíja na dokaj histeričen način. Zato se mi zdi priporočljivo, da spoznavnoteoretske in metodične predpostavke zgodovinpisja ter možnosti utemeljitve zgodovine kulture v širšem smislu s pomočjo teorije diskurza preskusimo z določeno mero umirjenosti in izčrpnosti.

1. Jezikovni obrat v zgodovinpisju

Pojem jezikovnega obrata v diskusiji v družboslovju in humanistiki že od istoimenskega zbornika Richarda Rortyja iz leta 1967⁸ velja za najmanjši

---

5 Prim. Jörn Rüssen, *Historische Orientierung. Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtfinden*, Böhlau, Köln 1994, str. 202 isl., in Hans-Jürgen Goertz, *Unsichere Geschichte. Zur Theorie historischer Referentialität*, Reclam, Stuttgart 2001, str. 16.

6 Georg G. Iggers, »Zur 'Linguistischen Wende' im Geschichtsdenken und der Geschichtsschreibung«, v: *Geschichte und Gesellschaft* 21, 1995, 4. ZV., str. 557–570.

7 O tem v nemško govorečem prostoru glej predvsem Achim Landwehr, *Geschichte des Sagbaren. Einführung in die Historische Diskursanalyse*, Edition Discord, Tübingen 2001, in Goertz, *Unsichere Geschichte*, 2001.

8 Richard Rorty (ur.), *The Linguistic Turn: Recent Essays in Philosophical Method*, University of Chicago Press, Chicago 1992 (1967).

skupni imenovalec vseh tistih epistemoloških pozicij, ki poudarjajo konstitutivno vlogo jezika oziroma simbolnih sistemov ne le v zvezi s spoznavanjem resničnosti, ampak tudi v zvezi z resničnostjo samo. Kaj to natančneje pomeni in implicira, bo treba še pojasniti v nadaljevanju, najprej pa si velja zabeležiti izrazito časovno ujemanje: v letu 1966, »année lumière« strukturalizma v Franciji,⁹ med drugim izidejo *Les mots et les choses*¹⁰ Michela Foucaulta, *Écrits*¹¹ Jacquesa Lacana, spis Rolanda Barthesa *Introduction à l'analyse structurale des récits*¹² in v New Yorku *Social Construction of Reality*¹³ Bergerja in Luckmanna. V istem letu kot Rorty, leta 1967, je Derrida objavil *Grammatologie*¹⁴ in zbirko razprav *L'écriture et la différence*¹⁵, temu pa leta 1969 sledi Foucaultovo metodično delo iz teorije diskurza *Archéologie du savoir*.¹⁶ Navkljub nekaterim deloma znatnim teoretskim razlikam se predvsem omenjena francoska besedila stekajo v takšno dojetje razmerja med realnostjo in znakom, ki spodbija, da bi imel znak zgolj naravo odslikave, in mu – nasprotno – odmeri funkcijo konstruiranja tako družbene resničnosti kakor tudi narave kot nečesa dojetega in urejenega. (Zastavek Bergerja/Luckmanna je manj radikalen toliko, kolikor ta dva avtorja zanima le jezikovno in delovanjsko posredovano konstruiranje družbene resničnosti; pri tem se v nasprotju s francoskimi avtorji ne navezujeta na teorijo jezika

---

9 Francois Dosse, *Histoire du structuralisme*, I: »Le champ du signe, 1945–66«, II: »Le chant du cygne, 1967 à nos jours«, Pariz 1991, I. zv., str. 384 isl.

10 Prim. Michel Foucault, *Besede in reči. Arheologija humanističnih znanosti*, prev. S. Tomšič idr., Studia humanitatis, Ljubljana 2010.

11 Jacques Lacan, *Spisi*, prev. T. Erzar idr., Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1994.

12 Roland Barthes, »Introduction à l'analyse structurale des récits«, v: *Communications* (1966) 8, str. 1–27.

13 Prim. Peter L. Berger in Thomas Luckmann, *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja*, prev. A. Debeljak, Cankarjeva založba, Ljubljana 1988.

14 Jacques Derrida, *O gramatologiji*, prev. U. Grilc, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1998.

15 Jacques Derrida, *Izbrani spisi*, prev. T. Hribar in U. Grilc, ŠOU, Zbirka Krt, Ljubljana 1994.

16 Prim. Michel Foucault, *Arheologija vednosti*, prev. U. Grilc, Studia humanitatis, Ljubljana 2001.

Ferdinanda de Saussura in na strukturalizem Lévi-Straussa, temveč na fenomenologijo Edmunda Husserla in Alfreda Schütza.)

1.1 Pogled nazaj: »Smisel« v zgodovinoisju pred jezikovnim obratom

Da bi lahko razumeli odzive zgodovinarjev na *jezikovni obrat* (1.2), si moramo najprej predočiti, kako so si v zgodovinoisju zastavljali vprašanje po »smislu« pred *obratom*, tj. vprašanje po tistem, čemur se od Maxa Webra naprej pravi vse historične subjekte integrirajoče »sovisje smisla«, s tem pa tudi vprašanje po tem, kako naj to sovisje raziskujemo in predstavimo. V zvezi s tem so se predvsem v nemškem zgodovinoisju izoblikovale različne strategije: klasični historizem, ki izhaja iz intenc pomembnih zgodovinskih subjektov; odvrnitev zgodovinskih družbenih ved od tovrstnega spraševanja nasploh; potem delni prevzem francoske zgodovine mentalitet; in nazadnje zgodovina vsakdanjika v 80. in 90. letih 20. stoletja kot neorazličica historizma. K novejši zgodovini kulture, ki se umešča že v čas »po« *obratu*, se bom povrnil pozneje.

Pri Wilhelmu von Humboldtju je zgodovinoisje »prikaz stremljenja ideje k temu, da bi zadobila bivanje v resničnosti«. ¹⁷ Predpostavka razpoznavanja teh »idej« pa je to, da jih je s pomočjo hermenevtičnega akta razumevanja mogoče zajeti iz zavestnih aktov subjektov, kar pomeni, da se te predvsem pri »velikih individuumih« ¹⁸ kažejo kot zavestne, racionalne intence. S tem ko zgodovinar te intence *interpretira*, tolmači *realno* zgodovino. ¹⁹ Zavestno govoreči subjekt s tem postane sidrišče zgodovinske vede; med njim in zgodovinarjem nekakšen kantovski

---

17 Prim. Wilhelm von Humboldt, *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers*, Leipzig 1919, str. 35.

18 Jacob Burkhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, Bern 1941, str. 42. Pri tem za zgodovinsko argumentiranje osredotočenost na »pomembne« individuumne sicer ni nujna (»Duh« lahko spregovori tudi skozi usta »nepomembnih«), toda v celoti gledano je to le skovalo slog historicističnega zgodovinoisja.

19 Prim. Johann Georg Droysen, *Historik*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1977, str. 22., prim. še str. 365, 404; prim. Jörn Rüsen, *Konfigurationen des Historismus*, Frankfurt na Majni 1993, str. 259–261.

»veliki jaz človeštva«²⁰ jamči za skladje med jezikom zgodovinarja in govorjenjem zgodovinskih subjektov.

V kritičnem distanciranju od tega dvakratnega idealiziranja subjekta je v družboslovno orientiranem zgodovinopisju [historische Sozialwissenschaft] vprašanje o smislu, in z njim tudi subjekt, izpuhtelo v zrak. Jürgen Kocka je reklo Jürgena Habermasa, da »zgodovinsko sovisje ne poide v tem, k čemur ljudje vzajemno intendirajo«, programsko navedel kot temeljni argument za nehermenevtično zgodovinopisje, torej za zgodovinopisje, ki ga vodi teorija in ki se ne ozira na individuume in posamične primere, temveč generalizira in je strukturnoanalitično.²¹ »[Zato] je treba dogodke, dejanja in osebe dojemati kolikor se le da strukturnozgodovinsko«, »preostanek«, ki se ne prilega sistematičnemu gradivu v okvirih eksplikativnih strategij generalizacije, pa prepustimo pripovedovanju.²² Predvsem v fazi svojega vzpostavljanja, vse do zgodnjih 80. let, je družboslovno orientirano zgodovinopisje strukture, ki določajo družbene procese, dejansko istovetilo z družbeno-ekonomskim sovisjem neintendiranih delovanjskih sosledij. Včasih so njegovi predstavniki sicer, a res zelo pavšalno, priznavali, da so strukture tudi »običaji in navade, forme nezavednega ravnanja in kolektivne mentalitete, religiozni in vrednostni sistemi«²³ – a očitno te strukture ne pojasnjujejo (skoraj) vsega. »Kultura« se je potem večinoma kazala kot zgolj deskriptivni dodatek, ki je bil v primerjavi z analizo socio-ekonomskih struktur brez teže.²⁴ Konceptualno je hermenev-

20 J. G. Droysen, *Historik*, str. 22, 366, 380.; prim. še Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, str. 50, in von Humboldt, *Über die Aufgabe*, str. 10 in 23. Prim. še Herbert Schädelbach, *Philosophie in Deutschland 1831–1933*, Frankfurt na Majni 1983, str. 63–67.

21 Jürgen Kocka, »Theorien in der Sozial- und Gesellschaftsgeschichte. Vorschläge zur historischen Schichtungsanalyse«, v: *Geschichte und Gesellschaft*, 1975, zv. 1, str. 10–11.

22 Prim. Jürgen Kocka, *Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme*, Göttingen 1977, str. 76–77, Jürgen Kocka, »Zurück zur Erzählung? Plädoyer für historische Argumentation«, v: Jürgen Kocka, *Geschichte und Aufklärung. Aufsätze*, Göttingen 1989, str. 8–20.

23 Tj. nekam brezpojmovni mišmaš ... (prim. Kocka, *Sozialgeschichte*, str. 77).

24 Prim. recimo Gerhard A. Ritter in Klasu Tenfelde, *Arbeiter im Deutschen Kaiserreich 1871 bis 1914*, Bonn 1992, delu, ki obsega 838 strani, od tega pa jih le okroglih 40, torej niti ne 5 odstotkov, posvečenih »socializaciji s šolo in izobrazbo« in »delavski kulturi«.